

PÁTKAI TIVADAR

Szikranézőben

Azt mondta az édesanyám, ekkora szégyen sohasem esett meg velünk. De ezt napjában többször is elismételte. Csöndben. Csak úgy maga elé, még a négy fal se hallja. Járt-kelt a konyhában, a kamrában, ingatta a fejét, hát mit rontottam én el tebenned, hogy kiprédikáljanak a nagymisén? Megtanítottalak a miatyánkra, az üdvözlégyre, pedig az ábcén se mentél által, elsőbe se jársz, hát ez a hála, hát ezt érdemljük mi tetőled? Ilyenkor bal vállamra tette madárcsontú kezét, én mégis rettentően nehéznek éreztem.

Amikor csak lehetett, amíg el nem zavartak bennünket, mi gezentorok ott lábatlankodtunk a csókási öreg Vajda szutykos kovácsműhelyében. Egymás között csak úgy mondtuk, na, megyünk szikranézőbe. Mindegyikünknek a szikraeső tetszett a legjobban, meg a természetes bőrfűjtató sípoló hangja. Lábbal fűjtattunk, kettőnknek kellett ráállni, majdnem úgy, mint a templomi orgonánál a kisebb gyerekeknek. Ilyenkor a zompornyai parázból milliő szikra szállt fölfelé a sátor alakú kürtőbe. Kék, vörös, fehér, sárga. A nagyszájú kormos kürtő meg mohón nyelte, habzsolta a színeket, mint aki sohasem akar jóllakni velük.

Hasonló szikraesőt azelőtt csak akkor láttam, amikor a vándorköszörűs Józsicigány érkezett a falunkba. A téti cigánysorról járt át évente általában kétszer. Gyalogosan, útba ejtve Tényőt is. Több az, mint húsz kilométer az erdőn keresztül, hogy a lába nem kopik derékig, szokta mondani az apám. Megérkezett kora tavasszal, mielőtt elkezdődnének a földmunkák, és késő ősszel, amikor a befejeződnek. Kétkévényi tömött bajusza volt és óriási karimája fekete kalapjának, melyen átütött az izzadsággal vegyes hajzsír undorító színe. Bokáig érő lódenkabátja telis-teli volt zsebekkel. Olyan száz méterenként állt meg azzal a furcsa tákolmánnyal, ami hatalmas fatalligára és velocipédre hasonlított egyszerre. Soha nem járt egyedül, minden alkalommal hozott magával egy, olykor két pulyát is. Rekedtes hangján, mint ahogyan a kisbírónk szokta, elkezdett kántálni: kasza, kappa, balta, nem lesz rozsdá rajta! A jónép meg csak úgy gyűlt köréje. Sohasem értettem, hogyan jöhet elő annyi sok szép szikra a masinériájából, amikor a köszörűkő nyakig benne forog a vízben. Tíz, húsz, ötven filléret kapott a munkáért. Ahol vékonyan állt a pénz a háznál, megtette néhány szál sodort cigarettá vagy egy kis vágott kapadohány. A Józsicigány árult tűzkövet, sikalóport, sztaniol papírt, világháborús öngyújtót, de vécémerést is vállalt, ennek viszont jól megkérte az árát. Az italt azt sohasem fogadta el, nem úgy, mint a fosztó drótostót, aki öregapám szerint úgy be szokott csettinteni, hogy még Krisztus urunk is kitért előle, ha egyáltalán tudott. Ettől a drótostóttól nagyon félttem, mert egyszer azt mondta nekem, eeviszlek te ördögökka, csak kapok írted egy sánta lovat! Valamikor, húsvét tájékán megkérdeztem az öregapámtól, hogy hol lakik ilyenkor ez a részeges drótostót, ő meg csak annyit mondott, hogy a pátkai Mautner szállóban. És, hol van ez a Mautner szálló öregapám? A főszeri dögkút mellett, az Atyaúrsten csillagokkal kivert ege alatt. Hát én el is hittem.

Napokig nem volt szabad kimennem még az utcánkba se. Érdekes, az apám csöppöt sem haragudott rám, csak nevetett ezen az egész kiprédikálósdin. Persze sejtettem az okát. Nem azért, mert ő sohasem járt el a templomba, hanem azért, mert a legjobb barátja miatt prédikáltak ki bennünket, az öreg Vajda fia, a Tibi bácsi miatt.

A Tibi bácsi, ha éppen nem a vasat hevítette, kalapálta, akkor a lovakat szokta patkolni a kovácsműhely előtti placcon. Folyton-folyvást ugratott bennünket. Egyszer azt mondta nekem, kóstoljam meg a Sanyi nevű ló patájáról lenyesett szarut, mert akkor én is tudok majd nyeríteni, mint a lovak! Sőt, mi több, megértem a Sanyi ló nyerítését. Kezembe nyomott menten egy hosszúka, gyufaszál nagyságú patanyesedéket. Kóstold csak meg, piciócsém, mondta, olyan ize van, mint a macskaméznek. Ezen kicsit csodálkoztam, mert tudtam, hogy a macskaméznek, ami a beteg fák kérge alól csorog ki, förtelmesen rossz ize van. Ennek azonban nem volt semmilyen ize, mintha követ rágtam volna. Forgattam, forgattam a számban, arra gondoltam, na, mindjárt nyerít egyet az öreg Szalai lova a Sanyi, én pedig megértem a nyerítését és majd visszanyerítek. De hát nem történt semmi, csak Tibi bácsi nevette el magát, aztán rám szólt, most már köpjem ki, már úgy sem fogom megérteni, mit nyerít a ló, mert túl sokáig rágtam azt a szaros patát. Az égett szarunak viszont furcsa, édeskés illata volt. Nem mondanám, hogy bűdös, inkább érdekes, még szerettem is. Jaj, de sajnáltam a lovakat, amikor nyesték, ráspolyozták a patáikat. Hát még amint rájuk illesztették fekete-melegen a patkót! Sistergett, füstölt. Ezt az illesztést kétszer-háromszor is megismételte a Tibi bácsi. Ráspolyozott-illesztett, ráspolyozott-illesztett. Szegények, gondoltam, annyira fájhat nekik, hogy nem is mernek rúgkapálni, nem is bírnak nyeríteni. A lovas gazda saját ágyékához szorította a lova térdben behajlított hátsó lábát, és a Tibi bácsi csak kalapálta beléje a négy-szögletes patkószögeket. A szögek végét, ami kibújt a másik oldalon, még el is csípte a fogóval, aztán meg elgörbítette, reszelte. Később azt mondta a Szabó Zoli barátom, azért nem nyerítenek ilyenkor a lovak, mert semmit sem éreznek, hiszen nincsen idegük a patájukban. Hát én ezen elgondolkoztam, de elhittem a Szabó Zolinak, mert egy évvel idősebb volt nálam.

Azon a bizonyos napon is ott jártunk szikranézőben, amikor jött az Egervölgyi plébános úr. Amelyik háznál mozgást látott, mindegyikbe beköszönt. Dicsértessék az Úrjézus Krisztus! Hogy s mint vannak, hogy s mint vannak? Megvolnánk plébános úr, dicsértessék, jött a válasz. Hosszú, bokáig érő fakó-fekete reverendában járt, koszlott aktatáskával a kezében. Nekem legjobban az a sok-sok apró gomb tetszett rajta. Hordóhasa még jobban kiemelte ezeket a gombokat. Állítólag ilyenkor szedte be az elmaradt egyházi adót, s ha már arra járt, kibékítette, ha tudta, a civakodó szomszédokat, házaseleket. Akinek kellett, föladta az utolsó kenetet is. Öregapám szerint annak is föladta, akinek nem kellett volna, akit csak a hascsikarása gyötört. Szerinte volt olyan krisztuskörmölő

öregasszony a faluban, aki két kezén sem tudta volna megszámlolni, hányszor részesült az utolsó kenetben.

A baj akkor kezdődött, amikor Egervölgyi plébános úr befelé integetett a kovácsműhely hátsó fertályára és cérnahangján megkérdezte: na, megy a munka, megyen az a munka? Megy az plébános úr, (a kibaszott büdös kurva úristenit) (ezt a ronda káromkodást olyan halkán mondta a Tibi bácsi, hogy csak én hallottam), dicsértessék, ha viszik, kiabálta vissza. Ekkor hirtelen leguggolt hozzám és azt mondta: kapsz egy zacskó süvegcsukrot piciöcsém, szaladj utána, húzd föl a szoknyáját, kérdezd meg tőle, mi a szentszar van a plébános elvtárs lába között, pinna vagy jó kemény szőrös lócs?

A Bonnyaiék háza előtt értem utol az Egervölgyit. Utána már csak arra emlékeztem, hogy csillagokat látok és irtózatosan sajog az arcom. Otthon meg is kérdezte az anyám, miért olyan piros a jobbik felem. Azt hazudtam neki, hogy tűznézőben voltunk és a Sáriöcsi hegesztőport dobott a vashevítőbe. A fölroppenő szikracsóva, vagy ahogyan az öreg Laci bácsi szokta mondani, a cigánybolhák megcsípték kicsikét az arcomat. Hát ezt nem tartottam úgy igazándiból hazugságnak, mert csinált már ilyen többször a Sáriöcsi, sőt még sokkal rosszabbakat is. Hányszor megmontam neked kisfijam, hogy ne bandázzál ezzel a melák Sári gyerekkel, mert ennek még a szemem sem áll jól. Megígértem neki, ágyesz bugyesz, annyiban maradtunk. Aznap elbujdostam a világ elől, vagyis öregapám pajtájába menekültem, el akartam mondani a Miatyánkot, de kétszer is belesültem.

A Józsicigány masinériája jószerivel két hatalmas, vasabroncos, vastagküllős fakerékből állt. Nagyobbak voltak ezek a kerekek, mint a Vigh Laci, pedig a Lacira is úgy kellett fölneznünk. A szarvasagancsos fogantyúk meg olyanok, mint öregapám ekéjének szarvai, csak még hosszabbak. Baloldalt apró lendkerekek sorakoztak és egy jóval nagyobb kerék, amelyet szíjak hajtottak az ütött-kopott pedál segítségével. Ez a pedál is éppen olyan volt, mint a templomi orgonafújtatóé, igaz, valamivel vékonyabb és kopottabb. Jobboldalt köszörűkövek himbálódtak, egészen aprók, kicsik, nagyobbak, nagyok. Ezeket szokta cserélgetni munka közben. A tákolmány körös-körül legalább húszféle szerszámmal teleaggatva, még a szarmerő fangli is elfért rajta. A rúdja villámhárítóként magasodott a Józsicigány fölé. Legeslegelő a karfákkal ellátott kincsesláda rozszant trónszékre hasonlított. Ennek a tetején ült a pulya, mert általában hozott magával egyet vagy kettőt a nyolcból. Ha valakinek kellett egy alig használt kés vagy olló, a Józsicigány megmarkolta a pulya grabancát, együtt emelte föl a láda tetejével, hiszen azok a kosztól mindig összeragadtak. Volt abban a ládában minden, mint Hetsnél, szokták mondani a falusiak. Zsákvarró tűk, fémgombok, tűzkövek, cigaretta-papír, csiriz, ráspolyok, cigarettatartós ezüstdózni, cipőre sarokvas, késnyélnek való szarvasagancs darabok, csiszálószter, törött fogú csontfésűk és még a radai rosseb is...

Válogasson naccsaszony! Nálam válogathat, nem úgy, mint otthon. Esztetet válassza, ez hegyesebb, mint az ura monya! Majd éccaka megtapasztalja kend, hogy melyik bök jobban! Akkor még nem tudtam, miért, de ezen mindig hangosan szoktak nevetgélni az asszonyok.

Az egyik pulyát, a Kisjózsicigányt azért utáltam, mert mindig lógott az orrából a zöldtakony. Egész nap ült a tró-

nusán, és ahogy zötyögött a gödrös úton a kordé, úgy nyúlt és úgy rövidült a takony az orrából. Hiába szoltunk rá, Kisjózsi, lóg a békalába, törd már el! De ő csak nézett ki a fejből és nem csinált semmit. Sohasem csinált semmit a kártyázáson kívül. Saját magával kártyázott! Meg sem szó-lalt naphosszat. Hát ez idegesítő volt. Este, amikor befeljezték a munkát, általában a csókási öregapám faluszéli pajtájában kaptak szállást éjszakára. Öregapádnak igen jó szíve van, befogad az mindenféle gyütt-mentet, szokták nekem mondani a barátaim. Cserébe nem kért senkitől semmit. De a Józsicigány hálából megélesztett minden családi vágóeszközt, beleértve az apám borbélyszerszámaikat is, ollókat, beretvákat... Várjál Ernőpajtás, átfuttatom még őket a fennő kövvön is! Legtöbbször nem csak szállást kapott, vacsorát is. Lisztes tojást, aludttejet sterccel. Akkor kimondottan mérges voltam, amikor a Kisjózsicigány melaszos kenyeret is kért az öreganyámtól.

Nem tőle sajnáltam, de minden alkalommal nekem kellett sorba állnom, ha melaszosztás volt. Szerintem azért küldtek engem, mert a felnőttek között szegénynek számított, ha valamelyik háznál melaszt ettek. Így azt gondolhatták, hogy csak kíváncsiságból megy az a gyerek melaszért. Az apámat kötéllel sem lehetett volna odavon-szolni. Azt mondta, inkább eszünk csicsókát, az is ides. Csak a szegények viszik el a fejadagot. Ez a beszéd járta a faluban. Pedig volt cukorjegyünk, kirajpszögezve a konyhában a stelázi oldalára. Amikor meg cukor érkezett a Kellermayer-féle boltba, öregapám kihúzta a rajpszöget, akkurátusan, harmonikaszerűen összehajtogatta a bélyeg nagyságú cukorjegyeket, a bukszájába tette és zsebre vágta. Rágott néhányat még a szájába tömött kapadohányon, sercintett egyet a döngölt földre, aztán foghegyről odavette öreganyámnak: no, Rozál, maga ebből nem urizál! Nem tudtam, most akkor mi szegények vagyunk vagy gazdagok. Mindenesetre én sem nagyon örültem, amikor kezembe nyomták az üres vödört. Undorodtam a melasztól, de sohasem állhattam meg, hogy bele ne nyaljak a sűrű, büdös, barnás, édes masszába. Volt olyan, nem is egyszer, hogy befostam tőle. A csókási utcakútnál, a fél szemére vak Jelencsics Mária néniék háza előtt mérték egy Vörös Csepel teherautóról, horpadozott, ronda, petró-leum szagú vashordókból. Általában egy-egy vizes vödörrel vagy tejes zséterrel kaptak az emberek. Alig bírtam hazacipelni öregapámékhoz. Ekkor még nem volt kész az új házunk, ott laktunk mi is Csali öregapáméknál.

Ezt a Csali nevet nem tudom, ki ragasztotta öregapámra. Tisztességes nevén id. Háklár Károlynak hívták. A két nagy háború között hajóra ült és meg sem állt Nűjorkig, azon túl is bóklászott, a napfínyes Kaliforniáig és később Póókepsziig. Így szokta mesélni nekem. Pedig előtte még a faluból is hétökrös szekérral kellett kimozdítani. Na, jó, volt néhány vásáron Győrben meg Pápán. A Zsömlével és a Bimbóval. Nem tudom, hány hordó bort kellett meginnia, hogy olyan bátor legyen, amitől föl mert ülni a hajóra. Aztán, gondolom, amikor kijózanodott a pátkai csigertől, jó másfél év után hazatértorgott. Szekálták is a faluban. Na, visszagyütt Míster Csali! Mert, ha levelet küldött Amerikából, feladóként mindig ezt a nevet írta a koper-tára: Mr. Charlie Haklar. Hát én csak gondolom, hogy a Csarli nevet nehezen tudták kiejteni a falunkban. Így ragadhatott rá a Csali név, mint ahogyan később énrám. Mert így hívtak engemet is akkoriban. A Kiscsali.

Ezt a Kisjózsicigányt nem néztem valami jó szemmel a vacsoraasztalnál sem. Az étek imát is mindig elrontotta, képtelen volt hibátlanul elmondani, hogy Édes Jézus légy vendégünk, áldd meg, amit adtál nekünk, ámen! Aki ételt, italt adott, annak neve legyen áldott, ámen! Ilyenkor ismételnünk kellett, kétszer, háromszor, addig, míg nem lett hibátlan az imánk. Hiába mosdatta az apja a vályúnál szalmacsutakkal, бүдös maradt, taknyos maradt.

Igazán csak akkor öntött el a méreg, amikor egyik vacsora után félrehívta az apámat a Józsicigány és azt kérdezte tőle, hát akkor elvállalod, Ernő pajtás? Leszöl a körösztaptya?

Az apám szó nélkül rábólintott, de kikötötte, hogy holnap reggel jól meg kell fürösztényi a gyereket, valamilyen göncöt majd az enyémből ráadnak, és úgy mennek az Egervölgyi plébános úr elibe. Na, már csak ez hiányzik, gondoltam. Abban is megegyeztek, hogy visznek egy demizson bort a papnak. Az apám „halotthordójából”! Abból ami a tyúkólban volt elásva, lefödve deszkákkal, behintve tyúkszaros szalmával, hogy a finácok meg ne találják bevalláskor. Erről nekem nem szabadott beszélni senkinek sem, még az unokatestvéremnek se. Azt mondta az apám, megfójtalak te gyereket, ha eljár a száz, még a halottaknak sem beszélhetsz róla a temetőben, és nyomatékul gyöngéden meg is szorította a torkomat.

A Józsicigány három darab szípen kikészített rókabűrt hozott magával körösztülpíz gyanánt. Öregapám most sem állhatta meg szó nélkül, a bort beszlopálja, a rókabűrt meg majd megbaszattya veletek az Egervölgyi, aztán sercintett egyet a bagótól. Azt még láttam, hogy az apám nekiáll megnyírni a Kisjózsicigányt, mérgemben a dunyha alá bújtam, ne halljak, ne lássak többé semmit sem. Csak nagysokára aludhattam el.

Latorca partján a nóta más,... Hazámba vágyom, Duna-Tisza partja vár, szebb ott az álom, szebben dalol a madár... Már a delet is elharangozták, amikor ezt a nótaszót hallottam a fölső dűlő felől. Na, az ides jóapadék megihatták a szentilövizet is, inékúnek, mint a valagadűtt verebek, csak aztán a második Mátyás királ meg ne hallja, mer akkor beföllegzett az ű szíp álmuknak, mérgelődött egy kicsikét az anyám, és mint aki el akar bujdosolni szégyenében, leakasztotta az ágasról a kapát, elsietett a hátsó kertbe.

A legföltűnőbb nem az volt, hogy az apám alig talált be a kapun. Megszoktam már, hogyha fölönt a garatra, nem csak a kedve széles, de a mozdulatai is. A Józsicigány egyfolytában mosolygott, rajta alig látszott az ital. Hanem a Kisjózsicigány! Nem akartam hinni a szememnek, se a fülemnek. Mint akit teljesen kicseréltek. Mint akit most húztak elő egy skatulyából. Takony sehol sem. És ez a némagyerek beszélt, csak beszélt, be nem állt a szája. Azt mondta nekem, menjek vele hátra a pajtába, mert olyant mutat, amilyent még biztosan nem láttam ezen a világon. Hát én először meg is ijedtem, de amikor az apja bólintott felém, akkor azt gondoltam, ez tényleg nem hazudhat. Hogyan is hazudhatna, hiszen most keresztelték meg. A pajtában megkért, hogy álljak föl az öregapám által eszkábált kecskelábú asztra. Fölálltam, vártam. A Kisjózsicigány jól megkeverte a kártyapaklit, oda lépett a gondosan fölrakott szénakazal elé. Bal kezé-

vel benyúlt a szénába és azt mondta: ides kistestvérem, most milyen lapot húzzak níked elő a boglyábú?

Tökfilkót, vágtam rá. Nesze, dobta oda az asztra. Makk alsót, piros ászt, zöd marcit... És sorra dobálta elém a lapokat. Mindegyiket más helyről kihúzza a kazalból. Nahát, ilyet! Még a mesében sem lehetséges ilyen, állítottam szentül. Aztán mutatott más szemfínyesztést is. Aprópénzzel, varrótűvel. Egyik ámulatból a másikba estem. Ekkor határoztam el magamban, hogy holnaptól a Kisjózsicigány a barátom lehet! Mi az, hogy lehet? Az lesz!

Késő estig együtt viháncoltunk. Vacsoracsillagkor öreganyám parancsolt le bennünket az öreg Pöntörék diófájáról. Na, dunyha alá tökmagok, Jézus, aztán döngölj!

Reggel sirva vettem tudomásul, hogy a Józsicigányék szedték sátorfájukat, fölkerelkedtek és odébb álltak egy faluval. Öregapám vigasztalni próbált, meglásd te kölök, nem tellik ki egy esztendő, aztán meglátogassa ez a körösztfi a körösztaptyát, mert most már az is van nekije.

Hát én hittem az öregapámnak, mert ő nekem még sohasem hazudott.

A varázslatokat másnap reggel azonnal elmeséltem a Sáriöcsinek és a Smidtgyurinak. De ők kiröhögtek, azt mondták, csak akkor hiszik el, ha látják, be-beee! Ezért aztán igen nagyon vártam a következő szezont, amikor majd újra eljön a vándorköszörűs Józsicigány a varázskézü Kisjózsicigánnyal, az én barátommal, és a Sáriöcsiék akkor csúfolódjanak, ha majd meglátják a mutatványt.

Nagy tél volt abban az évben. Cudar hideg. A párttitkár elvtárs és tanácselnök elvtárs kidoboltatta faluszerte, hogy mindenki mehet az erdőbe tuskószedésre, mert népünk bölcs tanítója, Rákosi elvtárs a parasztsággal együttérez. Öregapám egyik este nagy dérrrel-durrall, szentséggel állított haza a tuskószedésből. Baszom én a Köszörűsjózi tudományát, az első vágásra kicsorbult a fejszém éle! Ekkor szólalt meg az anyám, hogy ne mírgelődjék papa, a húsvéti nagyhéten majd kiköszörüli. Így tudtam meg, hogy mikor jönnek legközelebb mihozzánk. Öreganyám kalendáriumában minden áldott este visszszámoltattam a napokat. Már csak ötvenegy, már csak tizenkettő, már csak egy nap a húsvéti nagyhéti, aztán hétfőn megérkeznek a falunkba.

Azon a hétfői napon éppen a strikkezésből szaladtam haza egy kis csicsedliért, mert a Sáriöcsi elnyerte, jobban mondva elcsalta az összes aprópénzemet, amikor meglátam a köszörűs masinát a gádorban. Na, végre itt vannak, gondoltam. Nálam jobban akkor senki sem örülhetett ezen a földkerekségen. Rohantam hátra a pajtába, biztos voltam benne, hogy ott vár már engemet kártyapaklival a kezében a Kisjózsicigány. A pajtában sehol senki. Szaladtam be a konyhába. Senki. A tisztaszobában is csak öreganyámat találtam. Ott térdepelt az ómárium, a szűzmáriás szentkép és a jézusos feszület előtt. Pislogott egy szál fekete masnival átkötött gyertya, ő pedig a rózsafüzért morzsolgatva imádkozott. Add uрам, hogy a takonykór messzire kerülje el ezt a házat, Ámen!

A kapcsolatháló mint szerkezet és médium

Műhelyjegyzetek az irodalmi történet és szociológiájához

1

A kapcsolatháló irodalomtörténeti szempontú kutatása régi, realiztikus hagyományra megy vissza. Amióta életrajzot írnak, amióta egy-egy író pályáját fölmerik, valamilyen az íróhoz tartozó szülők, rokonok, barátok és ellenfelek, sőt – egyáltalán nem utolsósorban – a szerelmek számbavétele is zajlik. Egyik-másik ilyen szereplő ismeretes, egyenesen az életrajz központi jelentőségű figurájaként jelenik meg az interpretációkban. Petőfi nélkül például nincs Arany János-életrajz, Szulimán nélkül Zrínyi-életrajz, Lilla nélkül Csokonai-életrajz, s így tovább. A példák számatlanul sorolhatók. A szerelmek mint a kapcsolatok kitüntetett jelentőségű aktorai ráadásul egészen speciális szerepet is kapnak a biográfiákban: ők a „múzsák”, a nagy alkotó *ihletői*. Ezek a hagyományos szerepmegközelítések, persze, sok naivitással és/vagy romantikus „színezéssel” párosultak: inkább az életrajz „élő” ikonjai jelentek meg bennük, semmint szociológiailag is megalapozott leírások, s az ilyen, mondhatnánk archaikus megközelítések hozadéka, jó esetben is, mindig „adalékszerű”. Az irodalmi történet reálfolyamatait, szociokulturális természetét vizsgálva azonban kiderül, hogy az absztrakt matematikai elvként, majd szociológiai modellként is tudományos státusba került *network*, azaz *kapcsolatháló* érdemi figyelembevételével az irodalmi folyamatok megértése szempontjából is tanulságos. S ez, ha jól belegondolunk, természetes is, hiszen mint minden emberi tevékenység, a nyelvi műalkotás létrehozása is végső soron mindig kollektív tevékenység. Addig ugyanis, ameddig az „alkotó” – maga elé téve a papírt – tollat fog és írni kezd, hosszú és bonyolult előzetes szociokulturális folyamat zajlik le. Eltekintve attól, hogy már a papír, toll és tinta előzetes előállítás is emberek összerendezett tevékenységének eredményeként áll az „alkotó” rendelkezésére, maga a szorosabb értelemben vett alkotói folyamat is bonyolult interakciók sorozataként írható le. Az alkotó interakciója ez a folyamat a külvilággal, a múlttal, a világ előzetesen – nyelviileg – megteremtett képével, ha tetszik, a „szöveg-gel”. Ám ezt a folyamatot (érthetően, de mégis elfogadhatatlanul) az irodalmi hermeneutika végletesen redukálja, a textualizáció (szűkkeblűen fölfogott) folyamatává szűkíti le, csak a szövegek valamiféle rejtélyes összjátékát ismerve el releváns fejleménynek. Valójában azonban, tudható, a „testetlen” és önálló sodott szövegek automatikus össztékával számolni egyáltalán nem realiztikus, sőt kimondottan irreális elképzelés. Bármennyire praktikus is elméleti nézőpontból egy ilyen elképzelés, egy ilyen radikális redukció, maga a művelet, amelynek eredményeként az ilyen értelmezői pozíció létrejön, nem több önkényes

primitivizáló elvonásnál: a valóság egy releváns dimenziójának önkényes kiiktatásánál. A szöveg léte, megszületését illetően éppúgy, mint „hatása” történetében, embereket föltételez. A szöveg emberi teljesítmény. Ember nélkül a „szöveg”, ez a mostanában erősen mitizált entitás, ha valami csoda folytán előzetesen létre is jött volna, nem több, mint élettelen tárgy, jelentés nélküli űrszemét egy élettelen bolygón. Aligha vitatható ugyanis, hogy a szöveget, a valóságost, mindenkor az ember, ez a biológiai és szociokulturális lény hozza létre, adja tovább és fogadja magába. Márpedig – s itt válik érdekessé a probléma a network-kutatás számára – ez az ember mindig csak mint egy embercsoport tagja értelmezhető, sohasem önmagában. Robinson, a magányos hajótörött is hozza magával – emlékezetében tárolt tapasztalatként és/vagy a véletlenszerűen rá maradt tárgyi kultúra roncsaiként – a megelőző kollektív emberi erőfeszítések eredményeit. Ezek nélkül, nem kétséges, életben sem tudna maradni, elemi életföltételeit sem tudná magának megteremteni. Sőt ő maga is, még szűk, biológiai értelemben is, csak mint két, előzetesen létező ember közös tevékenységének eredménye képzelhető el. Valójában tehát, ha jól meggondoljuk, az igazi probléma éppen abból adódik, hogy az emberi teljesítmény megértése – a szövegre redukálhatóság eszményével szemben – a minden ember összefügg minden más emberrel relációval kénytelen számolni. A valós probléma éppen hogy az emberi világ áttekinthetetlennek látszó gazdagsága, bonyolult „huzalozása”.

A kapcsolatháló empirikus vizsgálata itt jön a képbe. A „minden ember összefügg minden más emberrel” fölismerés a gyakorlati elemzés során behelyettesíthető a tényleges ember konkrét és közvetlen kapcsolathálójának megfigyelésével. S a személyes network, mint vizsgálandó tárgy, több előnnyel is jár. Egyrészt: a valóságos ember valóságos és közvetlen kapcsolatainak rendszerét írja le és értelmezi. Mindenkiel számol, akivel számolnia kell, s nem kever hozzájuk fölösleges, redundáns elemeket. Másrészt: éppen azért, mert az így figyelembe vett emberi reláció valóságos, terjedelmének gyakorlati határai vannak, s ez a konkrét network, az emberi kapcsolatfönn tartó képesség egyéni limitáltsága következtében, empirikusan mindig föl- és bemérhető: nem vész el a rossz végtelenségben. Azaz: a személyes network nem áttekinthetetlen: mindig körbehatárolható és leírható. Harmadrészt: minden kapcsolatháló – per definitionem – konkrét, valóságos és így a filológia eszközeivel leírható és értelmezhető emberekből áll. S ezek az emberek – az intertextualitás elvont teorémájával ellentétben – „testesek”: a valóságos létezés paramétereivel bírnak. Gazdagabbak és beszé-

desebbek, mint a steril konstruktumok. Negyedrészt: a kapcsolatháló vizsgálata nem zárja ki a vizsgálatból a szövegeknek az intertextualitás elmélete által is érzékelt alapösszefüggéseit. A kapcsolatháló és a szöveg (a valószínűs) nagyon is összetartozik, sőt a network-kutatás az intertextualitás valódi összefüggéseinek elismerését és érvényesítését is jelenti, fől számolva annak mesterséges sterilitását és csökkentve önkényességeit.

Előnye, hogy érzékelhetővé és leírhatóvá teszi az intertextualitás valódi fenomenóját, mondhatnánk: a szöveg konkrét útját.

2

Fölmerül a kérdés: hogyan határozható meg a gyakorlatban egy személyes network? Leegyszerűsítve a kérdést: kikből áll? A válasz, elvont szinten, könnyű: azokból áll a kapcsolatháló, akikkel a network központi figurája, esetünkben az író ténylegesen kapcsolatban áll, akikkel érintkezik. Ez az elvont válasz azonban, ha jól belegondolunk, további kérdéseket vet föl. 1. Az ember, ismeretes, a modernitás körülményei között általában viszonylag sok más emberrel érintkezik, vagy legalábbis érintkezhetik. Egy sok komponensű hálózatot leírni pedig, ha teljességre törekszünk, egyáltalán nem könnyű, sőt már-már lehetetlen. Így realizisztikus az újabb kérdés: „mindenki”, például a sarki fűszeres, a villamoskalauz vagy a pincér is a network része-e? Vagy az ily típusú, „érdektelen” szereplőktől, mint a kapcsolatháló súlytalan és neutrális elemeitől a gyakorlatban el lehet tekinteni? 2. S ami még talán ennél is lényegesebb kérdés: akárkikből áll is a network, hogyan határozzuk meg, hogy kik tartoznak bele, s kik nem? Azaz: mi adja a networkbe tartozás kritériumát?

E két kérdéssorozatra, úgy gondolom, célszerű egyetlen logikai keretben válaszolni. Az mindjárt s mindentől függetlenül leszögezhető: mindenki, akivel az író érintkezik, valamilyen impulzust (nyelvi és/vagy nonverbális metakommunikatív jelzést) közvetít hozzá. Elvileg tehát azok, akik e csoportba tartoznak, a network komponensei. S ez a teljességeszmény nem is életszerűtlen, szcientista eszmény. Adott esetben ugyanis, mint a tapasztalatok mutatják, még a nonverbális metakommunikatív jelzések, illetve az ilyen jelzések leadói is fontosak lehetnek. 1956-ban például a Köztársaság téri, fejjel lefelé, lábánál fogva fölakasztott ávos tiszt pusztá látványa is erős impulzust jelentett mindazokra, akik ott voltak, maguk a lincselők pedig kétségkívül beletartoztak a téren jelenlevők potenciális kapcsolathálójába – jöllehet a szemlélők a lincselőket esetleg személyesen nem is ismerték. Nem kétséges, persze, hogy az ilyen mozzanatok s az ilyen szereplők tevékenysége többféle narrációt rejt magában: többféleképpen lehet „elmesélni”, s többféle értelmezést lehet adni nekik. De a kapcsolatháló ilyen *határszereplő*inek jelentőségét, bármennyire határhelyzetben vannak is, nem lehet tagadni. S ha kevésbé véres példákat keresünk, akkor is hasonló eredményre jutunk. A pesti utca szereplői, akikkel mint járókelő, kávéházakba, trafikokba betérő ember Kosztolányi nap mint nap találkozott, s akiket eközben megfigyelt, olyannyira jelentéssékké váltak számára, hogy rövidprózájának nyersanyagává, „témaivá” lettek. Róluk szóló írásai kötetekre rúgnak. Azaz, levonható a következtetés:

a network határszereplőivel is célszerű számolni, még akkor is, ha ez kutatástechnikai nehézségekkel jár.

A network tulajdonképpeni tagjai azonban gyakorlatilag egyszerűbb esetet jelentenek: ezek viszonylag egyszerűen számba vehetők. A narratív forrásokban szereplő rokonok, barátok, ismerősök éppúgy ide tartoznak, mint a levélgyűjteményekből kiszemelgethető levelező-partnerek, vagy az írói dedikációk címzettjei és az íróknak könyvet ajánlók. Utóbbiak számbavétele ráadásul formalizálható és kvantifikálható. De fontos e vonatkozásban, hogy még azok a szereplők is, akik csak a narratív források elmosódott arcélú szereplői, a filológia régi, hagyományos eszközeivel szintén bemérhetők, számba vehetők.

A network elemeinek, tagjainak kijelölése tehát, ha nem is pusztá automatizmus eredménye, a gyakorlati filológiai munka révén, legalább hozzátétőlegesen mindig megoldható.

Az eddig mondottakban azonban implicit az is benne van, hogy a network nem azonos súlyú szereplők homogén rendszere; az egyes tagok súlya és szerepe változó. A kapcsolatháló valamiképpen tagolódik. De hogyan? Az első, már közvetlenül irodalomtörténeti relevanciával bíró probléma kétségkívül ez.

A kapcsolatháló, egy összefüggésben, megjeleníthető úgy, mint középponttal rendelkező koncentrikus körök sorozata, amelyekben a kapcsolatháló tagjai a központtól *változó távolságra* ezeken a koncentrikus körökön helyezkednek el. Ki közelebb a középponthoz, ki távolabb. Az egyes network-tagok elhelyezkedése eszerint a középponttól mért távolságukkal jellemezhető, s a jellemzésre használható skála két szélsőpontja a *közeli* és a *távoli*. A konkrét network-tag pontos „távolsága” a középponttól persze csak nehezen fölmérhető, még nehezebben számszerűsíthető, de az, hogy valaki a network „közeli”, „távoli”, esetleg éppen e kettő közötti, „köztes” tagja-e, az empirikus anyagban mozogva jól érzékelhető. S bizonyos források egy hozzátétőleges kvantifikációt is lehetővé tesznek (az éveken keresztül ismétlődő levelek mennyisége, a dedikációk száma stb.). E megközelítés előnye kettős. A távolság, mint szempont, nem spekulatív jellegű mozzanat, egyezik a mindennapi emberi tapasztalattal. Saját életünkben is jól tudjuk, hogy pl. vannak közeli barátaink és távoli ismerőseink stb. Másrészt egy ilyen, „távolságra” figyelő megközelítés értelmezhetővé teszi a határhelyzetben lévő tag helyzetét. A network szélén, már túl a szorosabb értelemben vett kapcsolathálón, vannak szereplők, akik alkalmilag érintkezésbe kerülhetnek velünk, s valamilyen szempontból, egy-egy pillanatra fontosakká válhatnak. Ezzel a megközelítéssel tehát ők is látóterünkbe kerülnek, s értelmezhetőkké válnak. A távolságot mérő network-elemzés az egyénnek a szociokulturális mezőben elfoglalt helyét és szerepét tudja leírni, megmutatni. Az a tény, hogy milyen társadalmi szegmensből regrutálódnak a *közeli* kapcsolatok, s ezek együtt milyen szociokulturális paraméterekkel bírnak, illetve az, hogy ugyanez az összefüggés milyen konfigurációt rajzol ki a *távoli* kapcsolatokból, nagyon erős szociológiai dimenziót fed föl. Megmutatja, hogy a network középpontja milyen társadalmi összefüggésekben helyezkedik el, milyen relációba van belekötve – vagyis a társadalom mely szegmensében mozog, s ez a szegmens milyen szociológiai jellemzőket mutat föl.

A kapcsolatháló szereplőinek viszonya azonban

nemcsak a távolsággal jellemezhető. Legalább ennyire fontos a „kapcsolat” *erőssége* is. A network-kutatás szociológiája éppen ezért megkülönböztet úgynevezett *erős* és *gyenge* kötéseket. Ez a megkülönböztetés megint a mindennapi tapasztalatra megy vissza. Személyes életünkben is tudjuk, hogy vannak „ismerőseink”, akiknek hozzánk való kapcsolódása erős, évtizedek viharait is túléli, s legyőzi a mindennapi életben termelődő konfliktusok, érdekellentétek stb. keltette feszültségeket. Akik, mint régi barátok, szerelmek stb. úgy tartoznak az életünkhöz, hogy tudjuk, mindig számíthatunk rájuk, hogy a kötelék, amely hozzájuk kapcsol, erős. Az, hogy ez a kötés az érdeken, vagy ellenkezőleg, az érzelmeken alapul-e, network-szempontról egyremegy, csak intenzitása, ereje fontos. S azt is tapasztaljuk, vannak ismerőseink, akik csak laza szálakkal, ideiglenesen, csak életünk egy-egy (változó fontosságú) helyzetében kapcsolódnak hozzánk. Akik, bár ma valamilyen együttműködnek velünk, holnap akár ellenségeink is lehetnek: az, ami összeköt velük, csak „gyöngye kötés”. Az erős, illetve gyenge kötések megkülönböztetése persze látszólag nem több, mint a közeli, illetve távoli pozíció verbális átnevezése, újradefiniálása. Valójában azonban az erős és gyenge kötés megkülönböztetése másféle elemzési megközelítés lehetőségét nyitja meg, mint ami a közeli és a távoli megkülönböztetésben benne rejlik. Paradox módon

ugyanis a szociokulturális mechanizmusok megértése szempontjából éppen a gyenge kötések szerepe az igazán tanulságos. Mert amíg az erős kötés engem olyanokhoz fűz, akik a lényeges dolgokban vagy megegyeznek velem, vagy komplementerek, addig a gyöngye kötések éppen a *különbözők* kapcsolatát, érintkezését jellemzik. Márpedig új, az enyéimtől radikálisan különböző tapasztalatokat és megfontolásokat csak olyanoktól kaphatok meg, akik különböznek tőlem, akik másmilyenek, mint amilyen én vagyok. Amíg az erős kötés szerepe „csupán” affirmatív, hiszen a barátaim tapasztalatai és vélekedései, mint az enyéimmal egyező megerősítik saját tapasztalataimat és vélekedéseimet, addig a gyöngye kötésként leírható emberi kapcsolataim, éppen viszonylagos idegenségük és különbözőségük révén, *új* tapasztalatok és vélekedések potenciális átadójaként funkcionálnak. Magyarán, az, hogy egy embernek milyen gazdag a gyöngye kötésként meghatározható kapcsolatrendszere, sok vagy éppen kevés az ilyen, tőle beállítódásban különböző ismerőseinek a száma, a világra való egyéni (specifikus) nyitottság mutatója. Aki sok és sokféle gyöngye kötéssel rendelkezik, az lényegesen nagyobb rálátással bír a világra, mint azok, akik szignifikáns mértékben csak saját közegükben mozognak, s nem, vagy csak ritkán és véletlenszerűen lépnek ki abból.

Persze, az elemzésben az erős kötések affirmatív szere-

pe sem hanyagolható el. Ezek hiánya, az ember társadalmi visszaigazolásának elmaradása, izolációt és instabilitást eredményez. Megléte is, hiánya is fontos mutató.

Summázva az eddigieket: ha valamely író konkrét kapcsolathálóját a *távolság* és az *erősség* szempontjai szerint részletekbe menően leírjuk, olyan egyénpontú és speciális szerkezetű mikrotársadalmat írunk le, mely nemcsak szociológiailag lehet érdekes, de az egyén – az író – szempontjából is fölöttébb tanulságos. Az egyén, az író társadalmi tapasztalatai ebből a mikrotársadalomból érkeznek, ezt képezik le, s ő maga is ebből nyeri – rá jellemzővé váló – szociokulturális inspirációit.

A műalkotás, mint közös produkció eredménye, e dimenzió föltárása után, arra alapozva érthető meg.

3

A kapcsolatháló szereplői kiadnak egy szociológiailag leírható szerkezetet, az egyes tagok pedig – egyenként is, együtt is – szociológiailag jellemezhetőek. Ez eddig, mondhatnánk, tiszta rutin. De a network – látnunk kell – irodalomtörténeti szempontból nemcsak ez.

Mivel a kialakuló szerkezetet élő, eleven emberek alkotják, akik interakcióban állnak a network középpontjában állóval, ez a szerkezet nemcsak valami elvont konstruktum, amivé a tudományos elemzés teszi, hanem a tapasztalatok és vélekedések áramoltatásának szerve is. Ami a szerkezet tagjainak személyes élmény, az tapasztalatként és arra épülő vélekedésként továbbadódik a középpontban álló, s mindezt sajátjává asszimiláló egyén számára. Azaz: a network, irodalmi nézőpontból, nemcsak szociológiailag leírható, „merek” struktúra, hanem értelem- és jelentésképző *médium* is. S nagy előnye, hogy ennek a közvetítési folyamatnak, ennek a mediális funkciónak mind a „külső” (szociológiai), mind a „belső” (textuális) dimenziója megragadható és leírható.

Az „egyszerűbb”, de egyáltalán nem mellőzhető dimenzió a szociológiailag leírható, de filológiai rekonstrukciót is igénylő dimenzió. Ezt az életrajzi filológia művelői régóta ismerik, valahogy le is írják, igaz, többnyire csak „oldott”, anekdotikus narrációval, mint „eseménytörténet”. Az életrajz eseménytörténete mögött azonban, ha tudjuk, hogy mire célszerű figyelni, egy működésben lévő kapcsolatháló, egy személyekből megszerveződő médium is kirajzolódik számunkra. Pontosabban: kirajzolódik a hálózat mediális funkciója – a tapasztalatok, vélekedések, eszmék áramoltatásának konkrét, történeti folyamata.

A mediális kapcsolatháló formájában való érvényesülésének alapesete nyilvánvalóan az *én* és a *másik* közötti érintkezés és „kommunikáció” – az *én* szemszögéből leírva. Ennek az érintkezési viszonyoknak persze számtalan konkrét megjelenési variációja van: az újszülött–anya viszonytól a két személyiség közötti barátságon át a szexuális is telített párkapcsolatig. Szociológiailag, de csakis szociológiailag ez az *én* és a *másik* közötti információáramlás „egyszerű” eset, a mindennapi tapasztalatból is jól ismert. Az egyik átad valamit a másiktól, miközben ő maga is átvesz valamit a másiktól. A konkrét mentális tartalmak adott történeti föltételek közötti közvetítése szempontjából azonban, éppen a lehetőségek nagymértékű variabilitása miatt, pontosabban: a modern társadalmakban létrejövő nagyszámú *én*–*másik* típusú viszony potenciális sokfélesége miatt, ez a mediális szerep csakis

konkrét elemzés és leírás nyomán nyitható föl. Nyilvánvaló az is, hogy az ilyen viszony egyaránt magára öltetheti az együttműködés és a harc formáját, s mindkét esetben (bár más-más módon) konfliktussal is járhat. Ez pedig már tagolja az *én* és a *másik* típusú érintkezési viszonyok szerveződési módját, az igen–nem bináris logikája szerint.

Ezt az *én* és a *másik* típusú kapcsolatot nem számolja föl, de egy – bár amorf, ám mégis jól érzékelhető – egész-elvű rendszer részévé teszi az informális csoportokban zajló érintkezés. Ennek a kapcsolódási lehetőségnek a gyakorlatban megint nagyon sokféle konkrét formája lehetséges, szimptomatikus esete azonban alighanem az irodalomtörténetből már viszonylag jól ismert kávéházi törzsközönség, illetve ezek tagjainak az egymás közötti érintkezése. Az író, aki egy meghatározott kávéház rendszeres vendége, nemcsak a pincérel, ugyanoda járó barátival és kollégáival érintkezik itt, de – ráadásként – viszonyba kerül a személyek fölötti „kávéházi közvéleménnyel” is: azzal a légkörrel, „hangulattal” és vélekedés-rendszerrel, amely, bár konkrét emberek aktivitásából alakul ki, már személytelen entitásként jelenik meg az egyén számára. S a törzsvendég érzékeli azt is, hogy a kávéház közönsége nem homogén; törzsvendégekre és alkalmi betérőkre tagolódik, a törzsközönség pedig különböző regrutációjú és irányultságú csoportokból áll össze. Ezáltal a kávéházban realizálódó *én* és a *másik* típusú egyedi érintkezések is részben egymástól különböző, részben egymást kiegészítő, s így az együttműködést erősítő vagy éppen fölbontható szerepűek. Az itt nyert tapasztalatok és vélekedések így csoportos megerősítést (affirmáció) vagy hatálytalannítást (dekonstrukció) szenvednek el, de semmiképpen nem maradnak meg a maguk elvi izoláltságában. Így azután többféle egymást erősítő, illetve hatálytalannító „információ” (tapasztalat és vélekedés) jut el az *én*hez – mondjuk arról, hogy mivel lehet megnyerni Osvát Ernő szerkesztői elismerését, vagy arról, hogy az irodalmi mező szereplői közül ki az „igazi”, a jó író, s ki az érdektelen, egyáltalán: mi az irodalom aktuális értelmezése, önmeghatározása stb.

Hasonló, de belső relációit illetően egyneműbb képet mutat az a csoport, amely vagy eljutott már a formális megszerveződésig, vagy afelé közeledik. Ilyen formális vagy kvázi-formális csoport volt például egy időben a Nyugat vezető munkatársainak rendszeres hétfői összejövetele, vagy a különböző – jogilag is legitim – irodalmi társaságok sora. (Utóbbiakra számos példa fölhozható a Petőfi Társaságtól a Vajda János Társaságig, az országos hatáskörű fővárosiaktól a lokális szerepkörű „vidékiekig”.) E csoportok mint csoporton belüli érintkezési viszonyok keretei relatíve nagyfokú egységességről árulkodnak, s az egymás közötti információáramlás médiumai: e csoportok, mivel előzetes szelekció nyomán jönnek létre, tagjainak belső, egymás közötti megerősítését szolgálják. Azaz: az ilyen csoportok elsődleges funkciója az affirmáció. Ugyanakkor egy *másik* síkon természetesen zajlik az egymással való rivalizálás (s a rivalizálás „kezelése”) is. De az elsődleges mindenképpen az, hogy a „*másik*” témáinak, írói módszereinek, poétikai elképzeléseinek kölcsönös megismerése, túl a lehetséges ösztönzéseken, az azonos vagy rokon irányba fejlődés lehetőségeinek megteremtője. Egy-egy irodalmi áramlat, vonulat vagy „iskola” létrejöttének *közvetlen* szociológiai magyarázata itt keresendő. Más kérdés, hogy ezek az áramlatok konk-

rét formájukban mennyire zártak vagy nyitottak, az egy irányba mutató lehetőségek milyen széles körét fogják át stb. S más kérdés az is, hogy természetesen *csak* az egynemű csoportok létre visszavezetni az ilyen áramlatképző lehetőségeket elméletileg is tarthatatlan, hiszen minden valamire való irodalmi áramlat (stb.) végső soron az *egész valósághoz* való viszonyából meríti azokat a készleteket, amelyek megszületéséhez, sőt már – előzetesen – a csoportba szerveződéshez is szükségesek. Ez a tágabb összefüggés azonban nem hatálytalanítja a csoportok valóságos – megfogható és leírható – funkcióját.

Gondolatmenetünk e pontján azonban, oszlatandó a rossz beidegzettségeket, célszerű egy, meglehet talán szokatlan terminust bevezetni. A kapcsolatháló ugyanis nemcsak az, aminek a hétköznapi tapasztalat fölfogja, azaz nemcsak az élő, valóságos emberek kapcsolata, hálója. A kapcsolatháló alapformája, amely „közelinek” is nevezhető, persze csakugyan a valóságos, élő emberek alkotta network. Ám ez a reláció kiegészül egy közvetett és „távoli” kapcsolathálóval, amely már nem élő, valóságos emberek közvetlen viszonya, érintkezési rendszere. Ez a jobb híján „távolinak” nevezhető network minden ellenkező látszat ellenére mégis valóságos network, hiszen bár az én számára ez esetben már nem az élő, valóságos ember jelenti az érintkezési lehetőséget, hanem „csak” műve, de a tőle távol lévő ember legfontosabb funkciója, mentális reprezentációinak személyétől már elvált, szöveggé lett, de nyomtatásban, elektronikus formában vagy más módon elérhető eredménye mégis valóságos viszonyba kerül az én-nel. Az így létrejövő összefüggés persze nem szűkíthető le arra a valamire, amit egyes elméletek „nyelvi megelőzöttségként” tartanak számon. Az „olvasó” ugyanis, aki olvasóként is a saját networkje középponti figurájaként értelmezhető, nem a szöveguniverzum valamilyen formában már tárolt teljes, főlhalmozódott készletével kerül közvetlen érintkezésbe, hanem csak bizonyos szerzők bizonyos szövegeivel: a szöveguniverzum egészéhez mérten csak egy nagyon kicsike kis szövegvilággal. S ez a gyakorlatban megvalósuló „szelekció” a véletlenek-esetlegességek, illetve a tudatos megfontolások ugyanolyan kombinációjáról árulkodik, mint a személyes, közvetlen, „közeli” kapcsolatháló kialakulása is. Véletlenszerű tájékozódás és sok-sok, végeredményben terméketlen, „eredménytelen” „kontakt” *után* a fontosként és/vagy érdekesként vélelmezett szerzők szövegeivel tartom a kapcsolatot. Az ő könyveiket veszem meg, az ő folyóirat-közleményeiket kísérem figyelemmel, sőt olykor a velük kapcsolatos, rájuk vonatkozó „másodlagos” szövegeket érdemesítem olvasásra – úgy, ahogy az „élő” emberekkel, kapcsolathálóm tagjaival is teszem. Ez a „távoli”, csupán a szövegekkel való viszonyra korlátozódó network a maga testetlenségében már a modern kor szükségszerű s figyelmen kívül nem hagyható fejleménye: a világ – fizikai távolságokat legyőző – „kítágulásának” (azaz fokozott mértékű birtokbavételének) eredménye. Mert amíg a premodern világban jórészt csak a „közeli”, azaz ember s ember közötti közvetlen érintkezés networkjeinek lehetősége volt adott, a modern kor új technikai lehetőségei (s a kapitalizmus dinamikájából adódó új igényei) megteremtették a közvetlenül elérhetőn túli kapcsolódás gyakorlati lehetőségét is – igaz, csupán redukált és személytelenített formában. S ez az új összefüggés annyiban is a network lényegi jegyeit mutatja, hogy immár nemcsak én érek el

másokat (a mások szövegeit), de ők is elérhetnek engem: a közvetítések technikai-mediális rendszere immár létrejött. Sőt, ma már az is elmondható, a „közeli” és a „távoli”, a közvetlen és a közvetett network bizonyos, speciális esetekben akár fedheti is egymást. Ma már nem különleges ritkaság, ha bizonyos „ismerőseimmel” személyesen nem, vagy alig-alig találkozom, hiszen ezer kilométerek választanak el bennünket egymástól, de a technika segítségével (posta, internet stb.) mégis realizálható a kapcsolat. Pontosabban: a kapcsolat egy redukált változata, amely azonban redukáltsága ellenére is lehetővé teszi a tapasztalatok és vélekedések áramoltatását, „legföljebb” a nonverbális metakommunikáció, ez a mélyen emberi s ugyanakkor meglepően hatékony lehetőség vész el, vagy szűkül le.

S a „távoli”, közvetett és személytelen network fogalmának bevezetése egyáltalán nem csak a technika függvénye. Lehetősége magában a kapcsolatok elvi rendszerében is benne van. A valódi életben ugyanis az a network, amelyik a személy – esetünkben az író – körül fölépül, s amelynek értelemszerűen ő a középpontja, nem az egyedüli s kizárólagos network, amellyel az elemzésnek számolnia kell. Az irodalmi élet – ha ezúttal csak az irodalomról beszélünk – voltaképpen maga is a kapcsolathálók laza hálózata. Sok kis network egymás mellett. Ezek az egyéni networkök, ha jól megfigyeljük őket, bizonyos pontokon s bizonyos személyeken keresztül érintkeznek egymással: az egyén, a maga kapcsolathálójának középpontja így valamiképpen tud a többiről is. Másik, külön kérdés, hogy ez a tudás mennyire pontos és részletes. Az egyénben milyen képpé áll ez össze a többi network tagjairól, s magukról a hálózatokról, s az, amit az egyén „tud”, miképpen épül be saját világa megkonstruálásába? Az irodalmi hálózatok szociológiájának megértése szempontjából azonban e kérdések megválaszolásának előfeltétele az „átjárók” felderítése. Az egyes networkök valódi hálózattá szerveződésének feltétele ugyanis azoknak a szereplőknek a hálózatban való jelenléte, akik két vagy több kis networkbe egyaránt beletartoznak, s így sajátos áteresztőpontként, személyes közvetítőként funkcionálnak e networkök között. Ezek a nagy hálózaton belül csomópontokat alkotnak, s nagyrészt az ő áteresztő-képességükön, személyes kvalitásaikon múlik, hogy az egyik network miképpen érintkezik a másikkal, s az így érintkező networkök a maguk számára milyenként konstruálják meg a másikat.

4

A kapcsolatháló szerkezeténél lényegesen bonyolultabb mediális funkciójának „textuális” dimenziója. Ebben az összefüggésben kell ugyanis számot adnunk arról, hogy a kapcsolatháló miképpen áramoltatja a tapasztalatokat és vélekedéseket, s ez az áramoltatás milyen, tárgyilagos is megragadható és leírható következményeket von maga után. A minket itt érdeklő folyamat, a „testetlen” intertextualitáshoz viszonyítva, már lényegesen gazdagabb tartalmú és bonyolultabb szerkezetű. A szöveg esetlegesen ismert (s esetlegesen ismerhető) pretextusaival való „testetlen” kombinatorika ugyanis nemcsak a valóságos, élő „hordozót” hagyja figyelmen kívül, de azokat a nonverbális, metakommunikatív összefüggéseket is, amelyek

a valóságos élet textualizációját mindenkor kísérik, sőt irányítják és alakítják is, s így a valóságos, történetileg változó „hordozó” beléptetése föltétlenül összetettebb és nehezebben „kezelhető” megismerendő folyamatot tétel, mint amivel az intertextualitás kutatása foglalkozik.

Voltaképpen, ha jól belegendolunk, azt kell mondanunk, az intertextualitás egész rendszere (sőt pusztán lehetőség is) a kapcsolatháló mediális funkcióján épül föl. S nemcsak azért, mert az ember, megszületésétől fogva, egy ilyen hálózat részese, de – s mindenekelőtt – azért, mert ez a hálózat építi föl mindazt, ami a hermeneutika által elvontan fölfogott szövegeknek a valóságos összjátékához elengedhetetlenül szükséges: az *én-t*, a *nyelvet*, a *hagyományt* és a *kultúrát*. Ezek nélkül nincs, s nem is lehet szöveg, ezek viszont az *én* és a *másik* típusú relációk egyre gazdagodó – táguló koncentrikus körökként értelmezhető – eredményei.

A kezdet, s az egész mediális funkciójú hálózat alapmodellje az újszülött és az anyja viszonya. Ennek a viszonynak a „külső”, szociológiai vetülete ma már megfelelően átlátott; „belső”, minden további fejleményt meghatározó dimenziója azonban a mélylélektani tapasztalatleírások és spekulációk világába visz. Így azt, hogy mi történik ilyenkor az újszülöttben, nehéz, sőt szinte lehetetlen megbízható pontossággal leírni. A különböző mai, posztfreudista irányzatok értelmezési kísérletei azonban sokféle eshetőséget villantanak föl – sajnos, az igazolhatóság megkívánható mértéke nélkül. Ám néhány dolog már így is nagy valószínűséggel állítható. Mindezekelőtt: az anya–csecsemő–viszony egy sajátos *duál-unió*ként fogható föl. Azaz, két – már elkülönült – testben egy még igen magas fokú egység, összetartozás állapítható meg. S nemcsak azért, mert a csecsemő voltaképpen maga is az anya testéből különül el, és saját külön útjára annak genetikai és biológiai állományával indul meg. A közös genetikai és biológiai mozzanatok meglétének is fontosabb (már az esetben, ha egyáltalán lehetséges sorrendiséget megállapítani!) az anya és a tőle fokozatosan elkülönülő, önállósló, de sokáig szinte teljesen az anyára utalt, csak őt apercipiáló csecsemő valóságos, konkrét viszonya. E viszony egyik fontos fázisa az ún. *tükörstádium* (ez a 6. és 18. hónap közötti életszakasz), amelynek eredménye az anyától már mentálisan is elkülönülő csecsemő „új” én-konstrukciójának kiképződése, az *én* „megszületése”. Hogy pontosan hogyan bontakozik ki ez a folyamat az anya és gyermek között, létrehozva a gyermek saját én-konstrukcióját, nagy és bonyolult kérdés. Megválaszolása a mélylélektan meg-megújuló erőfeszítéseinek eredménye lehet, de – sajnos – jórészt csak visszakövetkeztetni lehet rá. Az azonban a legóvatosabb megközelítést érvényesítve is állítható, hogy az „új” én-konstrukció, amely az anyától fokozatosan elválva, mind jobban belekerül a világ valóságos folyamataiba, részben az emberi faj adottságaira és a konkrét genetikai örökségre (a szülők biológiai adományára) megy vissza, részben – az egyáltalán nem elhanyagolható mértékben – az anyához való konkrét, külsőleg is determinált viszonyoknak az eredménye. S a kialakuló én-konstrukció milyensége nagymértékben attól függ, hogy ez a viszony a maga történeti konkrétságában hogyan alakul. Az anyától elkülönülő új én-konstrukció kialakulása, persze, átlagos, „normál” esetben is traumatikus folyamat, s ekkori története egész

életre meghatározza az én-konstrukció „hordozójának” lelki háztartását. Az e folyamatban kialakuló zavarok pedig, bár a konkrét összefüggéseket nehéz szabatosan leírni, messzemenően megterhelik az én esélyeit. A történetírói nehézség e téren abban van, hogy az énalakító zavarokra igazából csak egy későbbi (már dokumentált) emberi állapotból lehet visszakövetkeztetni, s ez a visszakövetkeztetés csak egy aktuális, ám föltöbb bizonytalan és mindenképpen spekulatív értelmezési mátrix fényében végezhető el. A történetíró tehát itt rá van utalva a mélylélektan különböző iskoláira, értelmezési ajánlataira. De – s ez a lényeg – e folyamat zavarai, következményei mégiscsak megfoghatók, és – legalábbis hozzávetőlegesen – leírhatók. Bármily ingoványos is ez a terület, mára az írók és más művészek retrospektív mélylélektani vizsgálata már figyelemre méltó eredményeket tud fölmutatni. Mindez pedig azért fontos számunkra, mert az én-konstrukció maga is óhatatlanul textualizálódik. A sérülések, s az ezeket ellensúlyozó fantáziamunka, sőt az egész úgynevezett elaboráció a megképződött én-konstrukció bázisán, az énr jellemző mentális reprezentációk alakítójává válik.

Az anya és a csecsemő kapcsolata tehát minden további network alapjaként nyilvánul meg.

Az, ami a hermeneutika számára *alakzat* és *figura*, a valóságban csupán egy lelki dinamika másodlagos megnyilvánulása, textualizálódása.

Mindez érthető is, ha tudjuk, hogy az én-konstrukció, amely – láttuk – az anya csecsemője általi percepciójának továbbépítése, transzformálása, szoros kapcsolatot mutat a nyelvvel, a saját nyelvvel. Ennek az összefüggésnek az egyik szimptomatikus megfogalmazása a Lacané, aki szerint „a tudattalan úgy strukturálódik, mint a nyelv”, aminek inverze is igaz: a nyelv úgy strukturálódik, mint a tudattalan. E tézis Kristeva-i kritikája, persze, ezt a fölfogást reduktív leegyszerűsítésnek tartja. Azt hangsúlyozza, hogy, szerinte, Lacan nem vesz tudomást a nyelv-előttiről, a test által kiadott jelekről, vagyis a test és tudattalan együtteséről. Ám ez a kritika éppen a szempontunkból fontos lacani alapintenciót erősíti, s a freudi tudattalannak a nyelv felé való „kinyitását” szorgalmazza. Magyarán, s szempontunkból ez a lényeges, a nyelvileg létrejövő reprezentációk – ahogy már Freud is tudta – lényegük szerint „heterogének”. A nyelv, amely történik, mint alrendszer, egyszerre fizikai és pszichikai, s fontos szerepe, hogy a gondolati folyamatokat az érzékelési folyamatokkal egy szintre hozza. Ezt az teszi lehetővé, hogy, ha topikai szempontból írjuk le, a tudattalan és a tudatelőttis között helyezkedik el, s így általa a belső dolgok külsővé válhatnak (ezért lelhetünk benne valódi élményekre!); ugyanakkor a képzelt dolgokat is valóságnak tudja mondani. Nem csak „egyszerű” verbális reprezentációról van tehát szó, hanem egy általánosabb folyamatról. Egy olyan folyamatról, amelyet Freud a „legfőbb emberi lényeg”-nek mondott, Kristeva pedig *signifiance*-nak, s ezt az ember a vallás, az erkölcs, a művészet és a társadalmi lét szintjén az *identifikáció*, az *idealizáció* és a *szublimáció* aktusaiiban hozza létre.

Vagyis: az én-konstrukció és a személyes nyelv kiképződésének összetartozó történéseiben egy ontológia alapszerkezete rejlik. S bennük a (külső) társadalom, a test és a tudat sajátos, minden továbbit meghatározó összjátéka és nyelvi kifejeződése alapozódik meg.

Az én-konstrukció és a nyelv ilyesféle összetartozásának tételezését egy régi vágású irodalomtörténész, persze, hajlamos elméleti spekulációnak tartani – s bizonyos mértékig igaza is van. Ám a nyelv posztfreudaiánus értelmezése teljesen mégsem spórolható meg, hiszen bizonyos, hogy a nyelv, mint olyan, az irodalomtörténet-írás egyik központi fenoménja. Az irodalmi mű: nyelvi műalkotás, következésképpen minden, ami valóságos viszonyban van vele, elválaszthatatlan a nyelvtől – attól a nyelvtől, amely a mű szövege, s amely az alkotó legjellemzőbb sajátja. S a médiumként fölfogott kapcsolatháló működésének az egyik első eredménye az, hogy mely nyelv lesz a sajátunké; hogy angolul, németül, oroszul vagy éppen magyarul nyilatkozunk-e meg, sőt az is, hogy ezen belül melyik az az angol, német, orosz vagy magyar nyelv, amely számunkra és általunk éppen realizálódik. (A nyelvnek a személyes networktól való függését maga a nyelv is elismeri, amikor például *anyanyelv*ről beszél, világosan megjelölve a személyes nyelv forrását.) Az persze még viszonylag egyszerű esete a folyamatnak, amelyet Móra Ferenc példájával szemléltethetünk, ő ugyanis azt mondta, hogy nyelvét *szülővárosának*, Kiskunfélegyházának köszönheti. Vallomása kétségkívül pontos. Ignótus vagy Déry Tibor magyar nyelve már bonyolultabb fejlemény. Az ő anyanyelvük ugyanis valójában a német volt, a magyart csak másodlagosan sajátították el, és az édesanyjuktól átvett német nyelv „világnézete” valamiképpen, áttételek sorozatán keresztül befolyásolta az arra ráépülő, azt transzformáló és korrigáló másodlagos nyelvet, a magyart is – amely azonban alkotói nyelvvé vált. Márpedig e két nyelv bonyolult viszonya az alkotásra (is) „használt” nyelvben szükségképpen megjelenik. S ez a másodlagos nyelv, mint szintetikus nyelvi fenomén az én olyan mélyrétegeiről is árulkodik, amelyek irodalmilag is fontosak, ám a hagyományos filológia eszközeivel nehezen értelmezhetőek. Am, ismételjük meg, maga az összefüggés nehezen tagadható, s mint realitás, értelmezése a filológia számára is feladatként nyilvánul meg.

A nyelv természetesen maga is médium. Úgy közvetít, hogy közben alakítja, a nyelv saját „világnézete” szerint kódolja a benne továbbított információt. A nyelvnek ez az alapvető jelentőségű, sajátos funkciója szerencsére a kognitív nyelvészet eredményei felől jól értelmezhető, s így – hozzávetőlegesen – megadható az a nyelvi szerkezet is, amely az író működése során jön létre, s amely a poétikai alakzatokat is prefigurálja. Hogy itt megint egy mélyebb, az emberek közötti kapcsolatból kifejlődő fenoménről van szó, mutatja az a tény, hogy maga a kognitív nyelvészet is a generatív nyelvészet kritikájaként született meg – a nyelvi folyamatok pszichikus valóságának tudomásulvétele során.

A nyelv kognitivistá fölfogása jól demonstrálja azt a szempontot, amelyet – más oldalról indulva – ez a gondolatmenet is relevánsnak tart. Ahogy Banczerowski írja: „A kognitivisták szerint a nyelv nem független és nem autonóm, mivel az emberi megismerés folyamatának közvetlen tükröződése, és így csak mint az emberi ész általános struktúrájának integráns aspektusa kutatható és elemezhető. Ebben az értelemben a nyelv kutatás azonos a megismerés általános folyamatainak a kutatásával. Ezek a folyamatok összefüggésben vannak nemcsak az emberi ész megismerési képességeivel, hanem pszichológiai, valamint kultúr- és társadalmi tényezőivel egyaránt.” Az

a fölismerés pedig, amely ehhez kapcsolódik és George Lakoff nevéhez köthető, az irodalomértés szempontjából is alapvető: „a metafora a természetes nyelv funkcionálásának egyik alapvető módja. A kognitivisták azt vallják, hogy a metafora tükrözi az ember megismerési, valamint gondolkodási folyamatait, és minden nyelvhasználó a metaforák segítségével kommunikál”. E fölfogás a network-kutatás számára nemcsak azért figyelemre méltó, mert – tiszteletre méltó realizmussal – elismeri, hogy „a nyelv kontextusa nem más, mint maga a világ”, hanem azért is, mert saját elsődleges feladatának a „természetes nyelv metaforikájának” a leírását tartja, fölismerve, hogy ez a metaforika „befolyásolja a nyelvhasználók világlátásának módját”. Sőt azt is kimondja, egyenesen „nyelvi világlátás”-ról beszélhetünk. S hozzátehetjük: nyelvi szempontból a jelentős író teljesítménye voltaképpen nem is más, mint ennek a metaforizációs folyamatnak az egyéni-esítése, hatásfokának megemlése.

Az író legfontosabb teljesítménye, nyelve tehát szorosán vett nyelvi szempontból is a személyes network által determinált egyéni adottság és teljesítmény. Adottság, mert emberi viszonylatokból adódik, s teljesítmény, mert ezeknek a viszonylatoknak egyedi, e fokon már csak rá jellemző konkrét variációja. A determinált én önkifejeződése.

A nyelv ugyanakkor – irodalomszociológiai szempontból – az irodalom legfontosabb *alaphagyománya* is. Hagyományszerűen adódik át, s mint ilyen – hogy komplikáltabb legyen a dolog –, maga is egy „önállósodó”, másodlagos médium. A hagyományszerűség abból fakad, hogy az egyéni nyelv kialakulása is alapjában véve a környezetből való öntudatlan átvétel, s mint minden hagyomány, a nyelv is uralja a hagyományban részesülőket. A hagyományba tartozónak fölhasználható nyelvi készlet áll rendelkezésére (az egy nyelvet beszélők egész fölhalmozódott nyelvi potenciálja: „szótár”, grammatika stb.), s ez a készlet, amelyhez az egyén mindig egyéni kapcsolódásokon keresztül jut el, csak egyénspecifikusan, azaz csak részlegesen aktivizálódik általa. Ám amíg ez az alapvető jelentőségű hagyomány eleven, addig meghatározza nyelvi választási lehetőségeimet és opcióimat. A hagyományban, így a nyelvi hagyományban való mozgás is természetesen nem zárja ki az egyén aktivitását, sőt előfeltételezi azt: egyéni aktivitás nélkül nincs élő nyelvi hagyomány sem. S mindezen nem változtat az sem, hogy – mint volt már róla szó – egy szűkebb értelemben, a kapcsolathálóban megtestesülő mediális rendszeren belül a nyelv maga is egy származékos médium, egy „önállósodó”, sőt már-már függetlennek látszó alrendszer. Azaz olyan médium, amely az önmagába – önelvűségébe – záródó irodalomértés horizontján belül a legfőbb, legfontosabb médiumnak mutatkozik. S hogy ez a reflektálatlanul maradó „önállóság” mily erős, mi sem mutatja jobban, minthogy a mindennapi irodalomértelmezői munkában manapság magára a nyelvre szokás redukálni azokat a folyamatokat, amelyeket az irodalmi történelemben relevánsnak tekintenek.

A kapcsolatháló, mediális funkciójából adódóan, természetesen nemcsak a nyelvbe, hanem számos más hagyományba is belekapcsolja az írókat. Ezeknek a hagyományoknak a taxatív felsorolása gyakorlatilag lehetetlen, sőt talán fölösleges is, hiszen a lehetséges tradíciók köre egyénileg változó, összességében pedig „végtelen”. Bizonyos – családi eredetű – gasztronómiai hagyománytól, pl. a pörkölt

vagy a töltöttkáposzta kedvelésétől (vagy éppen elutasításától) a politikai mezőt is tagoló politikai tradíciókig terjed a hagyományok íve, amelyekbe az egyén bekapcsolódik – s értelemszerűen a speciálisan irodalmi tradíciók is itt veendőek számba. Mindig konkrét, s az adott íróra egyénileg jellemző azonban, hogy az adott történeti szituációban elvileg rendelkezésre álló hagyományhalmazból mi és miért válik aktuálissá, illetve lesz az egyén számára irrelevantis; s az is, hogy az aktualizált hagyományok milyen kombinációt alkotnak. Maga ez az egyénre jellemző kombináció, bár egyénileg változó, mindig heterogén jellegű: az egyes résztradíciók integrálójá végső soron maga a személyiség, amelyik választásait a legkülönbözőbb területeken, nagyon sokféleképpen képes érvényre juttatni. A hagyományba való bekapcsolódás motiválójá azonban végső soron tudattalan mozzanat, s csak kevésbé tudatos, absztrakt intellektuális megfontolás. Az egyénre jellemző hagyománykombináció a külvilággal való érintkezés folytán maga irányítja az egyént. A hagyomány ereje, szabad érvényesülése éppen ebből az át nem látottságból, föl nem ismertségből fakad. A hagyomány, amelyet már átlátok, elveszti fölöttém a hatalmát, formálissá lesz, „kiürül”.

Az eddig mondottakban, implicite, az is benne van, hogy a kapcsolatháló egy kultúrába is bekapcsolja az egyént, így az író is. A hagyományoknak az a kombinációja, amely az adott egyénre jellemző, bármilyen laza és heterogén is, egy összefüggő, sajátos szerkezetű kultúra szövetét alkotja, egy tagolható kontinuumot, amely tükrözi a világnak és vezérlője az egyénnek. A kultúrakutatásnak (történeti vetületben: a művelődéstörténet-írásnak) ez az összefüggésrend adja a tulajdonképpeni tárgyát. Mind az a szempont és megközelítés, ami e diszciplínákban föl szokott merülni, ide vonható, itt rekapitulálható – a jól bejárattott, „hagyományos” megközelítésektől az újabb, úgynevezett „korszerű” megfontolásokig. E lehetőségek demonstrálása már csak egy konkrét író történeti szempontú, monografikus bemutatásával lenne megvalósítható. Az illusztráló példálódzás itt már elfogadhatatlanul leegyszerűsítő volna. Így itt csak néhány, mindenképpen megemlíthető összefüggés rögzítésére kerülhet sor.

1. A kultúra, amely a maga teljességében a „kifejlett” biológiai és társadalmi lény sajátja, ontológiailag rétegzett entitás. De az egyénnek a kapcsolathálóba való behelyezettsége ezt az entitást messzemenően meghatározza – több szinten is. *Közvetlenül* az aktuális kapcsolathálóval való érintkezés határozza meg, *közvetve* pedig azok az előzetes interakciók, amelyeknek eredményeként a kultúra rendszeralkotó komponensei előzetesen már önállósulhattak. Ez utóbbiak (én-konstrukció, nyelv, hagyományok) viszonylagos autonómiával rendelkeznek, belsőleg is strukturáltak és „kifelé” viszonylag szilárdak: megkülönböztethetők. A kultúra dinamikájában önálló „erőközpontokat” alkotnak, pontosabban ilyenként működnek. A kapcsolathálóknak ez a kettős jelenléte, tudniillik az, hogy nemcsak közvetlenül, aktuálisan vesz részt a kultúra alakításában, hanem mintegy előzetesen, fölhalmozódottan is, az aktuális lehetőségeket messzemenően meghatározza. A kapcsolatháló mint médium így, bár valóban a tapasztalatok és vélekedések áramoltatója, nem egyszerűsíthető le a szimpla átadás/átvétel aktusára. Az aktuális érintkezés nem garantálja automatikusan, hogy az érintkezés során az átvétel meg is történik, sőt, ha az átvétel bekövetkezik is, akkor sem egy az egyben, „tisztán” és maradéktalanul

történik meg. Miért? Az ok viszonylag egyszerű. Az aktuális kapcsolatháló, mely az egyén számára részben mint külső adottság, mint „a” társadalom érzékelésének egyéni tapasztalata jelenik meg, részben – s mindig csak részben – mint inspiratív impulzus, mindig egy bináris logika szerint értelmeződik: elfogadható és elutasítható, korlátozó és inspiráló stb., stb. De ennél is fontosabb, hogy az előzetes, fölhalmozódott interakciók eredményei, önállósulván, részleges autonómiára téve szert, mindegyik külön-külön is szűrőként működik, saját „rendszerigénnyel”, saját kód-dal. Az én-konstrukció ösztön- és vágykésztetései, kapacitása, a nyelv jellege és teherbírása, a hagyományok belsőleg is tagolt gazdag összefüggésrendszere mind-mind speciális igényekkel fordul a kínálózó lehetőség felé. Azaz: az átvétel mindig egyéni s egyedi.

2. A kultúra egyéni változatának kialakulása szempontjából fontos mozzanat, hogy az egyént érő impulzusok, amelyeket a változó-alakuló kapcsolatháló közvetít feléje, kétfélék: szövegszerűek és/vagy a társadalom nonverbális, ám kikövetkeztethető s egyénileg is értelmezhető jelzései. S a mindennapi gyakorlatban a kettő többnyire össze is fonódik, átjárják egymást. Ezt az összefüggést, bár evidens, célszerű konkrét példával is érzékeltetni. Hallom (mert elmesélik nekem), hogy xy-t, kollégánkat kirúgták állásából. Ez, felületesen szemlélve, egy szimpla narratív esemény. A helyzet mégsem ilyen egyszerű. Eljut ugyanis hozzám eközben a mesélő, a hírhozó metakommunikációja is, látom félelmét, amelyet belőle a hír kiváltott, s így az eseménytörténeten túl érzékelem az esemény mentális következményeit – s szociológiai lényegét: kíméletlenségét. A konkrét narratív „szöveg”, a történet és az azzal összefüggő metakommunikatív jelzés egymást kiegészítő és erősítő tapasztalattá szerveződik. Az, hogy ez az egyénivé vált tapasztalat egy következő fázisban már maga is elmesélhető, azaz a metakommunikatív jelzés is textualizálódik, nem teszi a kétféle impulzus megkülönböztetését fölöslegessé. Az adott esetben ugyanis nem pusztán a narráció, a „szöveg”, hanem maga az esemény s az esemény kiváltotta lelki történés az, ami a tapasztalat fölvevője számára „hatásos”, s ami döntően meghatározza a tapasztalatot. S ebben a dimenzióban érhető tetten az a mód, ahogy az én földolgozza a maga számára a másokkal megtörténteiket, s az „idegen” történetet a személyes tapasztalat státusára emelkedik.

3. A médiumként funkcionáló kapcsolatháló szerepének fontos összefüggéseire vet fényt J. Lotman szemantikai kultúra-konceptiója. Fölfogása számunkra nemcsak azért érdekes, mert Lotman alapproblémája éppen az, hogy „mikor válik elkerülhetetlenné az »én«-tudat alkotó továbbfejlesztéséhez a másik »én«-nel való kapcsolatfelvétel”, hanem azért is, mert a kreatív mozzanatot, amely az új „szöveget” eredményezi, a „feladó és a címzett kódjainak” különbségéhez köti. Azaz, az „alkotó gondolkodási mechanizmus” lényegét az én és a másik „szemiotikai személyiségének” egybe nem esésében leli meg.

De mi magyarázza ezt a paradoxnak tetsző helyzetet? Az információ tökéletes átviteléhez a feladó és a címzett kódjainak tökéletes azonossága szükséges. Másképpen azt, amit átveszünk, „rosszul” dekódoljuk. Ám ha figyelmen kívül hagyjuk „a mesterséges nyelveken történő információ-átadást, akkor a feladó és a címzett

kódjainak tökéletes azonossága szinte teljesen valószínűtlen”. A dekódolás valamilyen mértékig mindig eltér a kódolástól – ismeretes Karinthy nevezetes demonstrációja az oda-vissza fordítások láncolatáról, amikor minden újabb fordítás újabb szövegeket produkál. Ez, ha jobban belegondolunk, természetes is. „Bármily kódrendszer többszintű, bonyolult hierarchiát alkot, melybe nemcsak az általános alkódok, de a rész-, csoport- és a kimondottan individuális kódok is beletartoznak. A szemiotikai személyiséget a kódolási szintek bonyolult összessége alkotja, felölelve az emlékezet teljes tartományát, s ily módon az intellektuális »tanulási szisztéma« tapasztalati bázisát is. Következésképpen ahhoz, hogy az A1 által közvetített T-t A2 hiánytalanul és változtatás nélkül dekódolja, elengedhetetlen, hogy A1 és A2 szemiotikai értelemben *egy személyiséget* alkosson.” Ám ez a föltétel a modernitás viszonyai közepette gyakorlatilag egyre kevésbé teljesül: „a kultúra egész fejlődése a személyiség szerkezetének mind bonyolultabbá válását és az információ kódolásra szolgáló mechanizmusainak *individualizálódását* hozta magával.” Azaz, „a társadalmi kommunikáció nehézségei [...] az egyén belső szemiotikai struktúrájának mind nagyobb mérvű individualizálódásával függenek össze”. Ugyanakkor „[a] kulturális fejlődés során folyamatosan bonyolultabbá válik a közlemény szemiotikai struktúrája is, s ez szintén nehezíti az egyértelmű megértést”. Így, bár elemi érdek a kölcsönös megértés, a modernitás dinamikája ezt fölöttébb megnehezíti. Sőt, általánosítva, mai távlatból, akár az is kimondható, hogy „a kultúra egész története [...] arról győz meg minket, hogy kódok individualizálódása legalább olyan aktív és folyamatos jelenség, mint generalizálódásának tendenciája” és igénye.

A kulcsszó ebben az összefüggésben alighanem a „kódok individualizálódása”. Ennek a trendnek pedig messzemenő következményei vannak. Történetileg az egymásra lefordíthatatlan nyelvek „fordításának” problémája kerül előtérbe. „A kétfajta szisztéma alkotóelemei [ilyenkor] nem lesznek egyértelműen megfeleltethetők egymásnak. Mégis a történelmileg spontán vagy bizonyos erőfeszítések eredményeként létrejövő kulturális konvenciók rendszerében e két nyelvi szisztéma között *feltételes ekvivalencia* alakul ki. Az ilyesféle eseteket a valós kulturális folyamatokban törvényszerű és következetesen ismétlődő jelenségeknek tekinthetjük. Mindenfajta műfajok közötti kontaktus (így pl. az elbeszélő művek közismert filmadaptációi) e törvényszerűség speciális megvalósulási formájának tekinthető.” Ez az ekvivalencia azonban, mint láttuk, csak föltételes, s a „kódok individualizálódása” a „kulturális konvenciók rendszerének” kialakulása és stabilizálódása ellen hat. Ugyanakkor, egy másik összefüggésben, ez a trend további új szövegek generálójává is válik. Ezt az alkotási folyamatot szemiotikai szempontból már Karinthy és Lotman közös, bár egymástól függetlenül megszülető fölismerése demonstrálja a legjobban, a lefordított szöveg visszafordításáról. „[A]mennyiben elvégeznénk a visszafordítást”, kiderülne, „egyetlen esetben sem kapnánk meg az eredeti szöveget. Ilyen esetekben új szöveg létrejöttéről kell beszélnünk. Tehát a fordítás nem adekvát, feltételes ekvivalenciára épülő mechanizmusa új

szövegek létrehozását teszi lehetővé, vagyis *alkotó gondolkodási mechanizmusnak* tekinthető.”

Az értés mint félreértés elve, persze, lehet ugyan tetszetős, gyakorlata pedig kreatív (a posztmodern irodalom erre az összefüggésre játszik rá), veszélyei azonban nyilvánvalóak. A szövegsokszorozás egy ponton túl már a kaotikum kiváltója: olyan erény, ami önmaga ellentétébe fordul. Ez a veszély azonban, bár manapság már egyre súlyosabb, nem hatálytalanítja a heterogén elemek kölcsönhatásának jelentőségét. A kapcsolatháló pedig egyszerre alapja és kiváltója az úgynevezett identikus közlemények átadásának/átvételének is (ez két „azonos” szemiotikai személyiség között zajlik le), s a félreértés-elvű, kreatív jellegű gondolkodási mechanizmusoknak is. Ám az, hogy az az érzékeny egyensúly, mely e két különböző típusú kommunikáció között optimális esetben kialakul, ne boruljon föl, ne váljon szemiotikai káosszá, az döntően a „külső” (érintkezési) viszonyok és folyamatok jellegétől és dinamikájától függ.

Ez az összefüggés megint a kapcsolatháló milyenségének fontosságára hívja föl a figyelmet.

Lotman nézeteinek rekapitulálásából két dolog különösen fontos a kapcsolatháló mediális működésének megértéséhez. (1.) Mivel a két különböző „szemiotikai személyiség” közötti kommunikáció eredménye a „zaj” megjelenésétől az „alkotó” gondolkodásig terjed, de sohasem „egyszerű” átadás/átvétel, az egyneműsítés ellen ható szociokulturális dinamika e kódok gyorsuló ütemű individualizációját eredményezi. Ám (2.) egy ponton túl ez az individualizáció már nem gazdagság, hanem az egyén – mind a kódoló, mind a dekódoló egyén – nézőpontjából izoláció. Olyan izoláció méghozzá, melyet magunk hozunk létre a magunk számára. Ez a fejlemény pedig egy ponton túl már nemcsak a hétköznapi élethez szükséges megértés lehetőségét szűkíti le vagy szünteti meg, de az önfölszámolás kiüresítő kulturális örvényét is működésbe hozza. A kései modernitás emberének egyetlen esélye, ha dekódoláskor nemcsak a magányos szöveget veszi figyelembe, de a szöveg teljes kontextusát és „hordozójának” milyenségét is. Nincs teljesen önreferenciális szöveg, az irodalmi mű sem az, következésképpen a szöveg mindig csak saját „pragmatikai” közegében érthető meg.

5

A kései modernitás (amelynek az úgynevezett posztmodern is a része) a *bábelizálódás* jegyeit mutatja. A szemiotikai tartalmak bonyolultabbá válása és a szemiotikai személyiségek erőteljes individualizációja ugyanis folyamatos jelentéstani inkongruenciát eredményez. Nemcsak az író kívánja egyéni tartalmainak átadását, az olvasó is saját egyéni igényeit akarja kielégíteni, miközben az üzleti reklám és a politikai „kommunikáció” is *másról* beszélve igyekszik elérni célját. Ezt a folyamatot történetileg csak egy új, nagy kollektív tapasztalat kialakulása és önmegértése oldhatná föl: egy olyan tapasztalaté, amely magába integrálná a kommunikációs folyamatok lényegét, de a dekódolást már a közös rend mátrixában végezné el.

Az egyén története, miként a szöveg története is, társadalomtörténet. Önmagában egyik sem érthető meg. A kapcsolatháló kutatása egyebek közt erre is fölhívja a figyelmet.